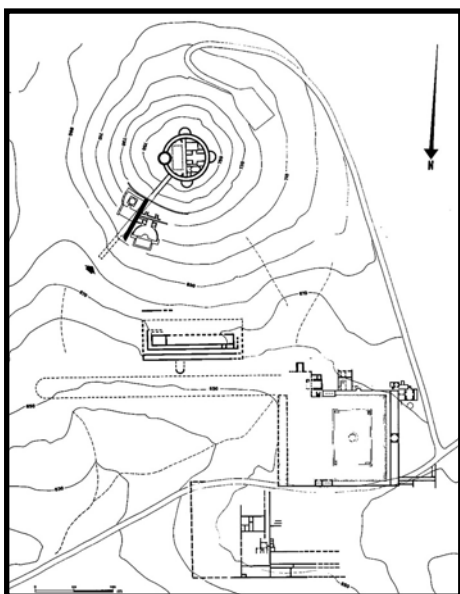

ארמון מבצר ההר בהרודיון : חידושים במחקר

רועי פורת, אהוד נצר, יעקב קלמן ורחל צ'אצ'י

לזכרו היקר
של פרופ' חנן אשל
חבר, עמית ומורה

פתיחה

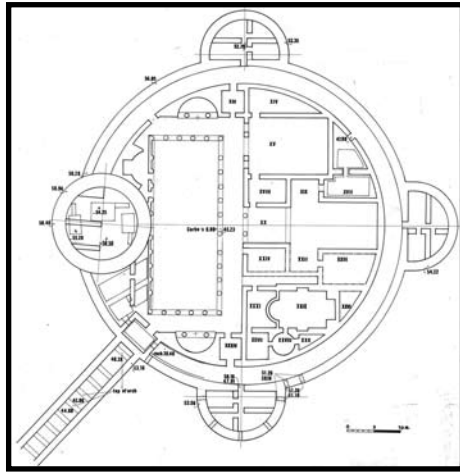

איור 1: תכנית הרודיון רבתי

הורדוס החל לבנות את ארמון מבצר ההר בהרודיון ככל הנראה בשנת 28 לפנה"ס, כחלק ממכלול גדול. הרודיון רבתי השתרעה על כ-250 דונם, והיא כללה פרט למבנה שעל ההר גם את הרודיון תחתית ואת המבנים שעל מדרונות ההר: מתקני אירוח ובילוי משוכללים ומפוארים, מרכז שלטון ומנהל (בירת המחוז) ומכלול קבורה למלך.

המבנה הייחודי שעל ההר הוקם כארמון פרטי וכמבצר של המלך, אותו ניתן היה לראות בנקל מסביבות ירושלים. מבנה ההר, כמו רוב המבנים בהרודיון רבתי, תוכנן ובוצע באופן קפדני על פי מערכת כיוונים אחת, לפי מיטב הידע והיכולת של הורדוס ואדריכליו (מלחמת היהודים א, 421-419; קדמוניות טו, 325-322; נצר 1999).

לאחר מות הורדוס בשנת 4 לפנה"ס, שלט במקום בנו ויורשו ארכילאוס; לאחר הגלייתו בידי הרומאים כ-10 שנים מאוחר יותר, ועד לפרוץ המרד הראשון, שלטו באתר הנציבים הרומאים, פרט לתקופה קצרה של שלטון אגריפס ה-1. בראשיתו של המרד הגדול (שנת 66) השתלטו המורדים על האתר והחזיקו בו עד נפילתו בידי הרומאים בשנת 71 (מלחמת היהודים ז, 163). כ-60 שנה מאוחר יותר, במהלך המרד השני, מרד בר-כוכבא (-132/135/6), פעלה בארמון מבצר ההר מפקדה חשובה של בר-כוכבא; המבנה שבראש ההר שימש למורדים מבצר, ונראה שהיווה גם בסיס ללוחמת הגרילה שניהלו נגד יחידות הצבא הרומי באזור. דבר זה עולה מהממצא הארכאולוגי המגוון מתקופה זו שהתגלה בהרודיון, כמו גם מתעודות שנחשפו במערות ואדי מורבעאת שבמדבר יהודה, אליהן ברחו פליטים

אל מבנה המעטפת היו צמודים שלושה מגדלים עגולים למחצה (16 מ' קוטרם החיצוני) שהכניסה אליהם הייתה מתוך הפרוזדורים. קשה לקבוע את גובהם של המגדלים, שעשוי היה להיות גבוה מן המעטפת או מעט נמוך ממנה (במקרה האחרון שימשו גגות המגדלים בוודאי כמרפסות תצפית לנוף שהכניסה אליהן הייתה מתוך הפרוזדור העליון וייתכן שהיו מוקפות בעזרות עמודים). בשלב המאוחר להקמת המגדלים, חולקה כל אחת מקומות חצאי המגדלים ל-4 חדרים, נושא שיידון להלן.

חמש הקומות הסובבות שימשו בעיקר איור 2: תכנית ארמון מבצר ההר כפרוזדורים ומחסנים, והיו בפועל את השלד

של הבניין ששימש גם כמבצר. המבנה שבמרכז היה ארמונו האישי של המלך, בו אירח את מקורביו ואת מבקריו רמי הדרג. בחלקו המערבי של הארמון הפנימי העגול הייתה חצר פריסטילית מלבנית, מוקפת סטווים, עם גן נטוע בתוכה ושתי אכסדרות (מצפון ומדרום). בחלקו המערבי הייתה חצר בצורת צלב עם חדרי שירות ומגורים ומדרום לה חדר אירוח רחב ידיים ששימש גם כטרקלין. מצפון לחצר דמוית הצלב היה בית מרחץ אשר בחדר הפושר שלו מצויה הכיפה השלמה הקדומה ביותר שהשתמרה בארץ ישראל. הכניסה הראשית לארמון מבצר ההר מצויה בצפון-מזרח המבנה. גרם המדרגות המונומנטלי שעלה מתחתית ההר הוביל לכניסה זו. עם זאת הולכות ומצטברות עדויות לכך שמערכת המדרגות והכניסה לארמון עברו שינויים ניכרים בסוף ימיו של הורדוס.

איור 3: ארמון מבצר ההר – תצלום אוויר (צילום: פסקל: דרון ודודי)

קירות הארמון הפנימי טוחו ועוטרו בתחתיתם בציורי קיר (פרסקאות) ובדגמים מכוירים בטיח (סטוקו). אלה נחשפו בחלקם במהלך החפירות. פריטים אדריכליים מפוארים ומגוונים שנמצאו במפולות המבנה מעידים גם הם על פארו הרב של הארמון. אך דומה שלא היה להורדוס די בכל אלו, ובראש המגדל המזרחי העגול, שגובהו הכולל המשוער היה כ-40 מ', הוא בנה מעין "סוויטה מלכותית". סוויטה זו הייתה

מהרודיון ומהכפרים שמסביב. בתעודות אלו מוזכר ה"מחנה שיושב בהרדיס" ומפקדו ישוע בן-גלגולה (Milik 1961).

חלק הארי של ארמון מבצר ההר נחפר בשנים 1962-1967 בידי האב וירגיליו קורבו שעמד בראש משלחת מבית הספר הפרנציסקני למקרא שבעיר העתיקה בירושלים (Corbo 1967; idem 1989). בשנים 1967-1969 הכשירה רשות הגנים הלאומית את האתר לביקורי קהל בפיקוחו של גדעון פרסטר שגם יזם מספר חפירות בדיקה (פרסטר 1976). החפירות הנרחבות בהרודיון תחתית נערכו בין השנים 1972-2006 בידי משלחת מטעם המכון לארכאולוגיה של האוניברסיטה העברית בראשותו של אהוד נצר. בנוסף לכך סקרה המשלחת בשנים 1973-1975 בשיתוף בית ספר שדה כפר עציון והארכאולוג שמעון ארזי מערכת תת-קרקעית המצויה בבטן ההר והמשלבת בורות מים מימי הורדוס ומנהרות מימי בר-כוכבא (נצר וארזי 1985). בשנת 2006 העבירה משלחת החפירות את מרכז הכובד של עבודתה אל המדרון הצפון-מזרחי של ההר. כאן נחשף מקום קברו של הורדוס ובצדו התגלה במפתיע תיאטרון מלכותי זעיר אך מפואר (נצר ואחרים 2009).

בנוסף לחפירות מחקריות ערכה המשלחת מטעם האוניברסיטה העברית בין השנים 2007-2010 עבודות שימור מקיפות בארמון מבצר ההר, כחלק ממפעל פיתוח האתר בתמיכת המועצה האזורית גוש עציון והחברה הממשלתית לתיירות. המשלחת ערכה חפירות בכמה נקודות בתוך הארמון המבוצר, אשר הביאו לתובנות הנוגעות הן למבנה מימיו של הורדוס הן לאירועים שהתרחשו בו במהלך שתי המרידות ברומאים.

במאמר זה נסקור בקצרה את מבנה ארמון מבצר ההר ונתמקד בשתי סוגיות עיקריות הקשורות בו: מערכת הפרוזדורים והמחסנים שבין שני הקירות התוחמים את המבנה העגול ("המעטפת"); מבנה הטרקלין של הארמון, אשר הוסב בימי המרידות ברומאים לבית כנסת.

ארמון מבצר ההר

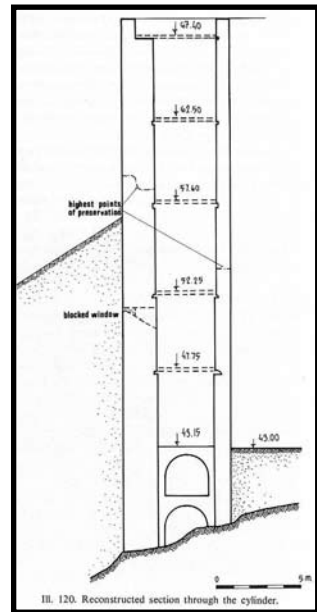
ארמון מבצר ההר נבנה כבניין עגול שקוטרו כ-60 מ' על גבי הגבעה הטבעית. מעטפת המבנה מורכבת מצמד קירות עגולים וביניהם פרוזדורים ברוחב של כ-3.5 מ'. המעטפת כללה, קרוב לוודאי, חמש קומות, כל אחת כ-5 מ' גובהה; בנוסף לכך התקיימו בבסיס המעטפת, מתחת למפלס קומת הקרקע של הבניין, קומה או שתיים של מרתפים, שגובהם השתנה על פי מפלסי הסלע הטבעי שהיה בראש הגבעה בעת הקמת הבניין הגדול. קירות המעטפת נבנו כנגד המגדל המזרחי העגול (16 מ' קוטר) אשר קדם להם בבנייתו.

"האקורד" האחרון והדרמטי במפעל הקבורה וההנצחה בהרודיון. גרם המדרגות המונומנטלי נועד להשלים את דרכו של מסע ההלוויה מהמסלול שאורכו 350 מ' ורוחבו 30 מ' בהרודיון תחתית עד למאוזוליאום.

מערכת הפרוזדורים סביב ארמון מבצר ההר

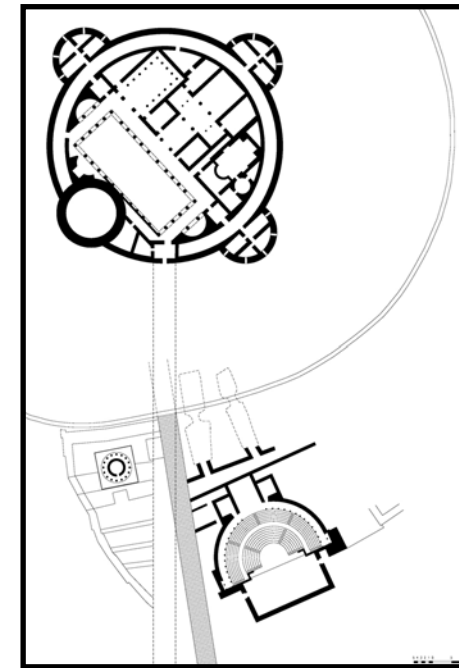
ניתן להניח כי חללי הפרוזדורים העגולים שבין קירות המעטפת שימשו, לפחות בחלקם, לא רק כמעברים אלא גם כמחסנים (לציוד שהונח לאורך אחד משני הקירות). קיר המעטפת החיצוני, כ־2 מ' רוחבו, נבנה אבני גזית גדולות למדיי בעלות סיתות שוליים רחב ורדוד ובשיטת פתין וראש. קיר ההיקף הפנימי של המעטפת, כ־1 מ' עוביו, נבנה אבני גזית קטנות יותר, אף הוא בשיטת פתין וראש. קירות הפרוזדורים כוסו בטיח סיד לבן.

בין חמש קומות הפרוזדורים (מעל למפלס קומת הקרקע), שגובהם נע בין 4.5 ל-5 מ', הפרידו תקרות שנעשו מקורות עץ צפופות יחסית, ככל הנראה עקב מימדי הייחודיים של הבניין. קירות המעטפת נבנו בדירוג כשהקיר הולך וצר מקומה לקומה; ה"מדרגות" שנוצרו בחלקו הפנימי של הקיר החיצוני של מבנה המעטפת שימשו להנחת קורות העץ. בקיר המעטפת הפנימי שולבו הקורות בחריץ צר אופקי (איור 6).

איור 6: מבנה המעטפת של ארמון מבצר ההר - חתך

בארבע הקומות העליונות של הפרוזדור ובקומות התואמות של שלושת המגדלים העגולים למחצה, נקרעו חלונות בקיר המעטפת החיצוני להכנסת אור ואוויר אל החללים. החלונות היו מרוחקים כ־2 מ' זה מזה. חלונות אלו, דמויי חרכי ירייה מתקופות מאוחרות יותר, הם בעלי בסיס משופע כלפי פנים וחרך אופקי צר (כ־10 ס"מ) בקצהו החיצוני (איור 7). אף בקיר ההיקף הפנימי נקרעו חרכים צרים (כ־10 ס"מ) וגבוהים (כ־40 ס"מ), אשר נועדו להכניס אור ואוויר אל חלל המעטפת מהחצר הפנימית הפתוחה (איור 8). יש לציין כי לקראת מותו של הורדוס, בעת בניית ההר המלאכותי סביב ארמון המבצר, נחסמו פתחי החלונות החיצוניים בקומה השנייה שבקיר ההיקפי ובמגדלים (ראו: Netzer 1981, 101-79; Corbo 1989).

איור 4: תכנית המבנים במדרון הצפוני ומבנה ההר

קירותיו החיצוניים של ארמון מבצר ההר, שעמדו חשופים רוב ימי חייו של הורדוס, כוסו לקראת מותו כחלק מהמפעל האדיר של הקמת ההר המלאכותי דמוי החרוט. בשלב זה כיסו שפכי העפר הרבים שנשפכו מחוץ למבנה גם את המדרונות העליונים של הגבעה המקורית. בתוך כך כוסו במכוון גם המבנים שהורדוס בנה קודם לכן במדרון הצפון-מזרחי, ביניהם התיאטרון המלכותי שהתגלה לאחרונה. מפעל ההר המלאכותי נועד ליצור מונומנט מרשים דמוי חרוט שיהווה, בפועל, מצבה (נפש) לקברו של הורדוס. הקבר בדמות המאוזוליאום שהתגלה אף הוא לאחרונה בידי משלחת החפירות, היה המבנה היחיד במדרון שלא כוסה על ידי שפכי העפר של ההר המלאכותי (נצר ואחרים 2009).

איור 5: תצלום אוויר של אזור החפירות במדרון הצפוני (צילום: פסקל; דורון ודודי)

פתוחה אל הנוף ואל האוויר, בניגוד לארמון שבמרכז המעטפת, והיא כללה מן הסתם חדרי מגורים, טרקלין, בית מרחץ וכיו"ב. חלקו התחתון של המגדל המזרחי שרד והוא בעיקרו מסד אטום. בתוכו נותרו בור מים מקומר ושני מרתפים זעירים. מאחר שהמבנה שמעל למסד חרב, קשה לשחזר את מבנה הסוויטה, אך ניתן לדמיינו מתוך היכרות עם הארמונות האחרים של הורדוס, כגון הארמון הצפוני במצדה.

קירותיו החיצוניים של ארמון מבצר ההר, שעמדו חשופים רוב ימי חייו של הורדוס, כוסו לקראת מותו כחלק מהמפעל האדיר של הקמת ההר המלאכותי דמוי החרוט. בשלב זה כיסו שפכי העפר הרבים שנשפכו מחוץ למבנה גם את המדרונות העליונים של הגבעה המקורית. בתוך כך כוסו במכוון גם המבנים שהורדוס בנה קודם לכן במדרון הצפון-מזרחי, ביניהם התיאטרון המלכותי שהתגלה לאחרונה. מפעל ההר המלאכותי נועד ליצור מונומנט מרשים דמוי חרוט שיהווה, בפועל, מצבה (נפש) לקברו של הורדוס. הקבר בדמות המאוזוליאום שהתגלה אף הוא לאחרונה בידי משלחת החפירות, היה המבנה היחיד במדרון שלא כוסה על ידי שפכי העפר של ההר המלאכותי (נצר ואחרים 2009).

יחד עם ההר המלאכותי נבנה גם גרם המדרגות המונומנטלי (שהזכיר יוסף בן מתתיהו) שהוביל מבסיס ההר והסתיים בתחום ההר המלאכותי בפרוזדור שיוצב בעזרת מערכת קשתות. גרם המדרגות המונומנטלי נבנה על המדרון הצפון-מזרחי, בחלקו על גרם מדרגות שקדם לו ואשר בוטל וכוסה בעת הקמת ההר המלאכותי, יחד עם התיאטרון הסמוך. ההר המלאכותי הובלט למרחקים נועד להיות

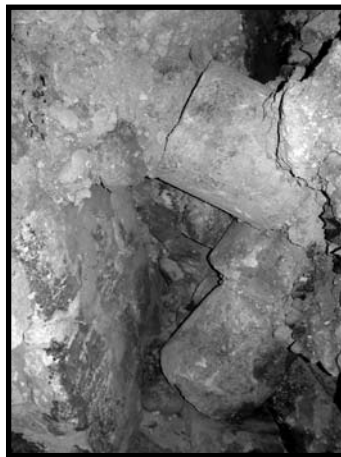

איור 10: תמיכות עץ בר-כוכבאיות במערכת המנהרות

לקריסה מסיבית שהתרחשה בחלקו הפנימי של קיר המעטפת החיצוני של המבצר (איור 11; וכן בקיר המעטפת הצפוני שנחשף עוד בשנות ה־60). קריסה זו קשורה לרעידת אדמה קדומה ונראה שהייתה נמנעת לו קורות העץ שהיו מונחות בתקרות הפרוזדורים היו נותרות במקומן. נראה שגם חציבות שעשו אנשי בר־כוכבא בבסיס קיר זה גרמו לקריסה (להלן).

מעניין לציין כי בקומת המרתף של המגדל הצפוני נמצאו חוליות עמוד שנפלו יחדיו, ככל הנראה מגג המגדל, מגובה של כ־25 מ'! (איור 12). מפולת כזאת התאפשרה אך ורק כתוצאה ממצב ששרר לדעתנו לפחות בחלק מהבניין העגול והגבוה – של קירות עומדים, חשופים ללא תקרות העץ שייצבו אותן מיום שהוקם הבניין המקורי (או לכל המאוחר כשנחלקו קומות המגדלים לחדרים).

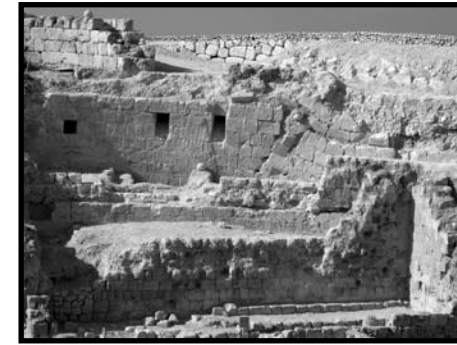
לעומת קומות הפרוזדורים העליונות של מעטפת המבצר, אשר קורו בקורות עץ, מרתפי הבניין שמתחת למפלס חצר הארמון היו מקורים בקמרונות אבן (איור 13). מרתפים מקומרים אלו היו לעתים בני קומה אחת אך לרוב בני שתי קומות, על פי הטופוגרפיה של הגבעה הטבעית. בימי הורדוס שימשו מרתפים אלו כמחסנים ששטחם המוערך הוא כ־600 מ"ר (!). בתהליך הבנייה של המבצר נבנו תחילה קירות המעטפת, אשר הושתתו על הסלע, ולאחר מכן, בוודאי בשלב מוקדם יחסית של הבנייה, נבנו קמרונות המרתפים על

איור 12: מפולות חוליות עמוד בקומת המרתף של המגדל הצפוני, מבט כלפי מעלה

איור 11: קריסה ו"קריעה" בחלקו הדרומי של קיר ההיקף החיצוני

איור 7: חלונות משופעים בקיר החיצוני בדרום המבנה

חלוקת קומות שלושת המגדלים העגולים למחצה לחדרים היא סוגיה מעניינת. קורבו, ראש המשלחת הפרנציסקנית, סבר כי החלוקה נעשתה בעת מרד בר־כוכבא. טענה זו ניתן לפסול על הסף בעקבות עבודת התכנון והביצוע ההנדסי המדויק והזהה בשלושת החדרים ובשל אופי הבנייה והחומרים. רק גורם "ממלכתי" יכול היה לבצע פעולה כזאת, שבוודאי נקשרה לשינויים נוספים. ייתכן כי שינוי זה במגדלים נעשה בזמן פעילותו של הורדוס ואפשר שפעולה זו נעשתה בתקופת הנציבים, עת ישב במבצר, ככל הנראה, חיל המצב רומי.

איור 8: חלון צר בקיר ההיקף הפנימי בדרום המבנה

מה היה גורל מבנה המעטפת בשנת 66, בעת שהמורדים השתלטו על הרודיון? ניתן להניח כי כל הפרוזדורים, ובעיקר החדרים הרבים שהיו בשלושת המגדלים העגולים למחצה, שימשו למגורים. ניתן היה, בזהירות המתבקשת, לעשות מלאכות ואפילו לבשל על הגג, ובעיקר על גגות המגדלים שעשויים היו להיות, כפי שצוין לעיל, במפלס הקומה העליונה של המעטפת.

נראה שקירות המבצר נהרסו חלקית במהלך הקרבות בין המורדים לצבא הרומי בסוף המרד הראשון, ובסוף המרד השני נהרסו עוד. לוחמי בר־כוכבא החלו בפירוק הדרגתי של תקרות העץ של מבנה המעטפת ושל מה ששרד משלושת

המגדלים העגולים למחצה, והשתמשו בקורות העץ לחיזוק המנהרות שחפרו בבטן ההר (ליתר דיוק במילוי שיצר את ההר המלאכותי) (איורים 9, 10). עדות לשימוש האינטנסיבי בעץ שהוצא ממקומו המקורי ישנה במנהרות עצמן אך גם בתוך מבנה המעטפת. אנשי בר־כוכבא ערכו שם חיזוקים בשל החשש מהתמוטטויות כתוצאה מפירוק קורות העץ.

איור 9: קירות המחלקים את המגדל הצפוני לאחר פירוק קורות העץ

במהלך החפירות שערכה המשלחת בשנת 2007 בחלקו הדרומי של הפרוזדור ההיקפי שמדרום למבנה בית הכנסת, נחשפו עדויות

איור 16: משקוף העץ בכניסה למרתפים המקומרים

איור 17: פסולת החציבה שמולאה בחלק הצפוני של המרתפים המקומרים

איור 18: תמיכות מתקופת בר-כוכבא בחלק הדרומי של המרתפים המקומרים

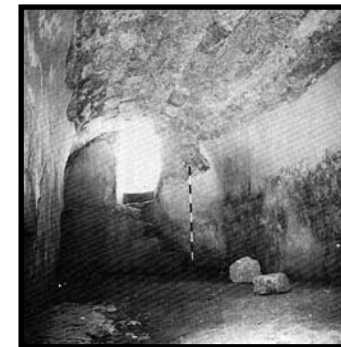
המרד השני היו מתוך הקמרונות, ומספר מעברים שנתמכו בקורות עץ הוכשרו בין שתי קומות המרתפים וביניהן לבין המנהרות.

חלקים שונים של המרתף המקומר העליון סבלו קשות מחורבן ומשרפה גדולה שהתרחשו בו, בוודאי בסופו של מרד בר-כוכבא. מצויות בו מפולות אבן מסיביות של הקמרון ומפולות של קורות עץ שרופות בחלקן וכן פריטים אדריכליים שהגיעו לכאן כתוצאה מקריסת תקרת קומת הקרקע. כיום ניתן לעבור בקומת המרתף העליונה (מן החדרים שתוארו לעיל) מרחק של כ-25 מ' עד נקודה שבה התרחשה קריסה של הקמרון אשר חסמה את המעבר להמשך המרתף. מתוך מרתף זה נמצאה הכניסה הקדומה אל קומת המרתף של המגדל הצפוני, שאף הוא מלא מפולות אבן וקורות עץ. לעומת זאת, ניתן לעבור כיום בקומת המרתף התחתונה, בהליכה ובזחילה על גבי פסולת החציבה שנשפכה בעת חפירת המנהרות, מרחק של כ-100 מ', עד לנקודת החסימה. חסימה זו הינה תוצר של קריסה מסיבית שהתרחשה באזור זה במהלך פעולות החציבה של מורדי בר-כוכבא, כחלק מהיערכותם לקראת הקרבות עם הרומאים. שרידי תמיכות מעץ ובוץ שעשו המורדים כדי לתמוך את מפולות האבן שנגרמו כתוצאה מן הקריסה, מצאנו בחלקו הדרומי של המרתף המקומר העליון, ממערב לבסיס המגדל הדרומי (איור 18).

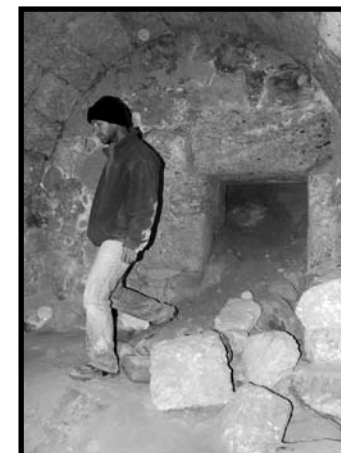
בעקבות חפירות שוד שנערכו באתר בשנות ה-80 נפרץ פתח אל חלקה הדרומי של מערכת המרתפים המצויה מדרום-מערב למגדל המזרחי העגול. תיעוד אזור זה של המרתפים נעשה בשנים 1973-1975,

איור 13: המרתף המקורה בקמרון בדרום-מזרח מבנה ההר (צילום: טל רוגובסקי)

איור 14: החדר לצד המגדל המזרחי שהוסב לבור מים (מתוך: Corbo 1989)

איור 15: החדר מתחת לכניסה לארמון

בסיס קירות נפרדים שהוצמדו אל שני קירות המעטפת; רוחב המרתפים היה על כן 2.2 מ' בלבד (איור 6). השוני בקירוי נבע משיקול אחד ברור - למנוע את ריקבונן של קורות העץ ושל תכולת המחסנים בחלק זה של הבניין, שהיה תת-קרקעי בחלקו, מה שחשף את תקרותיו לחדירת רטיבות, בעונת הגשמים.

הכניסה אל החלק הצפוני של מערכת הקמרונות נעשתה דרך שני חדרים בעלי תקרות אבן מקומרות, אשר נבנו זה לצד זה מצפון ובצמוד לבסיסו של המגדל המזרחי (איור 2). מבנה חדרים אלו, אשר היו אף הם עשויים לשמש מלכתחילה כמחסנים, עבר בשלב מאוחר יותר שינו ניכר: החדר הדרומי הוסב לשמש כבור מים, לאחר שקירותיו טויחו והפתח המקורי שהיה בין שני החדרים נאטם (איור 14). להלכה, ייתכן שהכשרת בור המים נעשתה על ידי המורדים במהלך המרד הראשון, כפי שסבר קורבו (Corbo 1967), אך אין להוציא מכלל אפשרות שהדבר נעשה עוד בתקופת פעילותו של הארמון.

הצפוני מבין שני החדרים המקומרים הללו חולק בעת בנייתו לשני חללים באמצעות קיר ובו פתח. בדופן הצפונית של החלל הפנימי השתמר היטב פתח שהוביל אל חלל נוסף בעל קמרון המצוי תחת חדר הכניסה הראשי אל הארמון, על ציר המדרגות המונומנטאליות (איור 15). משקוף העץ המקורי של הפתח השתמר בשלמותו ומאפשר ללמוד על דרך קירוי פתחים בארמון (איור 16).

פתח נוסף המצוי בצפון מערבו של החלל שמתחת לחדר הכניסה לארמון מוביל אל שתי הקומות של המרתפים המקומרים. האגפים הצפוניים של המרתפים המקומרים נמצאו מלאים, לעתים עד התקרה, בעפר ובפסולת חציבה אשר נשפכו אל תוכם במהלך מרד בר-כוכבא, בעת חציבת מערכת המנהרות בבטן ההר (איור 17). כמה מנקודות הגישה העיקריות אל מערכת המנהרות מימי

טרקלין הארמון שהפך לבית כנסת

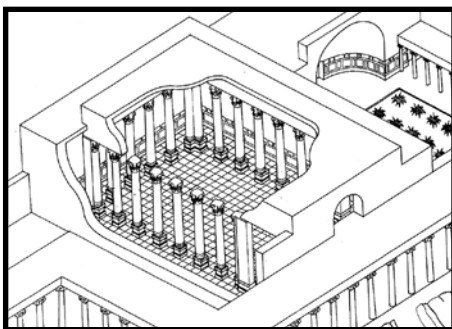
איור 21: מבנה הטרקלין שהוסב לבית כנסת, מבט למערב

בחפירות של קורבו נחשף בדרום-מערב הארמון האולם המרכזי שלו, הטרקלין (איור 21). האולם, שגודלו היה 10.5x15 מ', נתגלה לאחר שעבר גלגול משמעותי הן במראהו הן בתפקודו. לאולם המקורי היו חמישה פתחים, מהם שלושה בקיר המזרחי, הפונה אל חצר הפריסטילית הגדולה. הפתח הגדול והמרכזי היה באמצע הקיר ומשני צדדיו פתחים ששימשו חלונות. נוסף לכך היו בקירות האורך הצדדיים של האולם, סמוך לקיר המזרחי, שני פתחים אשר קשרו את הטרקלין עם החדרים משני צדדיו. פתחים אלו נועדו לשימוש המלך ומשרתיו, לעומת הפתח מן החצר ששימש בעיקר לכניסת אורחים (איור 2).

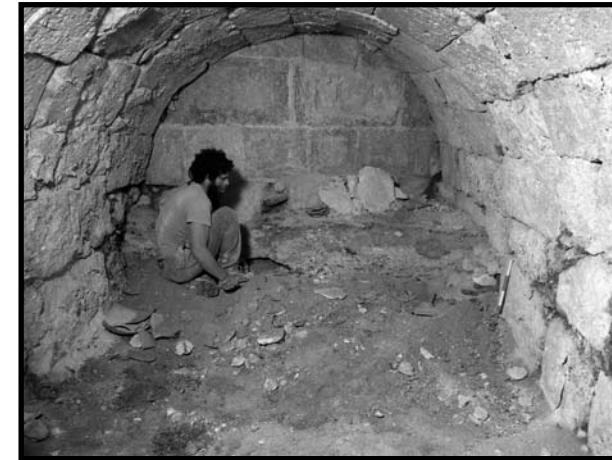
איור 22: מסד עמוד ושרידי פרסקו מימי הורדוס בפינה הדרום-מערבית של הטרקלין

האולם כפי שנתגלה היה "עירום" מעיטוריו המקוריים - הטיח על הקירות נהרס ומרצפות הרצפה המפוארת שהייתה כאן במקור נשדדו. באולם נתגלו אמנם ארבעה עמודים שנשארו את תקרת הטרקלין (או גגות שהגנו על שוליו), אך אין אלו העמודים המקוריים. סדרת בורות בדיקה שערכנו אל תוך מערכת הספסלים שהותקנו באולם בעת המרד הראשון ברומאים השלימה את הפרטים שהיו חסרים לנו על מנת לשחזר את מראהו המקורי של האולם ואף הוסיפה פרט שהיווה עבורנו הפתעה גמורה, גם אם לא בלתי צפויה. התברר כי בדומה לשני טרקלינים שבנה הורדוס ונחשפו בארמונות החורף שלו ביריחו (האחד, בארמון החורף הראשון של הורדוס ביריחו שנחשף בשנת 1951 והשני בארמון השלישי - אולם ענק שנחשף על ידי אהוד נצר בשנת 1974), היו שלושה מקירות הטרקלין בהרודיון מלווים בטורי עמודים. העמודים, שניצבו במרחק של 1.2 מ' מן הקירות, נועדו לאפשר את הגבהת חלקו הפנימי של הגג ואת התקנתם של חלונות עיליים להארת האולם (איורים 22, 23).

איור 23: מבנה הטרקלין בארמון השלישי של הורדוס ביריחו

מערכות הספסלים שמרו היטב על דפוסים מרצפות הרצפה בסגנון המכונה אופוס

איור 19: קמרון המרתף שנבנה מדרום לבסיס המגדל המזרחי

ולאחרונה עשתה בו המשלחת חפירות בדיקה. בניגוד לחלקה הצפוני של מערכת המרתפים, באזור הדרום-מזרחי נבנתה קומת מרתף אחת בלבד בשל גובה הסלע הטבעי בראש הגבעה. המרתף באזור זה, מכל מקום, נמצא ללא פסולת חציבה; ניתן על כן ללמוד כמה פרטים על צורת בנייתו ועל הפעילות בו במהלך מרד בר-כוכבא. כמו קירות המעטפת של המבצר, נבנה קמרון המרתף כאן כנגד הקיר החיצוני של המגדל המזרחי שקדם לו

בבנייתו (איור 19). יש לציין כי מסד המגדל המזרחי העגול הושתת ישירות על גבי הסלע הטבעי (כאן שכבת צור קשה) בנקודה גבוהה יחסית בראש הגבעה. לקראת בניית קירות

המעטפת והקמרונות שמדרום למגדל, נחצב מעט הסלע הקשה ופולס תוך השארת מדרגה רחבה גבוה יותר צמוד לבסיס המגדל, כדי למנוע את ערעור יסודותיו. בחפירות שנערכו ברצפת המרתף נמצאו שתי רצפות ("טכניות"), האחת הושתתה ישירות על גבי הסלע החצוב בזמן בניית קירות המעטפת של המבצר, והשנייה, מעליה, הושתתה בעת בניית קמרון האבן של המרתף. באזור הסמוך לבסיס המגדל המזרחי, על גבי הרצפה העליונה, נמצאה כמות גדולה של קנקנים אשר הונחו שם ככל הנראה בעת מרד בר-כוכבא, עדות כי המרתף הוסיף לשמש לאחסון גם בתקופה זו (איור 20).

איור 20: שברי קנקנים שנמצאו בחלק הדרומי של המרתפים

מקורות

נצר א' וארזי ש', 1985 ;

"מנהרות הרודיון", **קדמוניות**, 69-70, עמ' 33-38.

נצר א', קלמן י', פורת ר' וצ'אצ'י ר', 2009 ;

"קבר הורדוס ותיאטרון מלכותי במורד ההר בהרודיון", **קדמוניות**, 138, עמ' 104-117.

פרסטר ג', 1976 ;

"הרודיון", **מדבר יהודה וים המלח**, עמ' 317-320.

Corbo V.C, 1967;

'L'Herodion di Giabal Fureidis', *Liber Annuus* 17, pp. 65-121

Corbo V.C, 1989;

Herodion I: gli Edifici della Fortezza, Jerusalem

Milik J.T, 1961;

'Textes Hebreux et Arameens', in: P Benoit., J.T Milik., & R De Vaux, *Discoveries in the Judean Desert II: Les grottes de Murabba'at*, Oxford, pp. 67-205

Netzer, 1981;

'Greater Herodium', *Qedem* Vol. 13, Monographs of the Institute of Archaeology, the Hebrew University of Jerusalem

Stiebel G. D, 2003;

'he militaria from Herodium', in: G.C Bottini et al (eds.), *One Land – Many Cultures*, Jerusalem, pp. 215-244

איור 24: שרידי ציורי קיר (פרסקו) בפינה הדרום-מערבית של הטרקלין

סקטילה, שנשדדו כולן (כאן כוללים הדפוסים עדות למרצפות רבועות ומשולשות). הספסלים שמרו גם על קטעים מעיטורי הפרסקו שהיו על הקירות (איורים 24, 25).

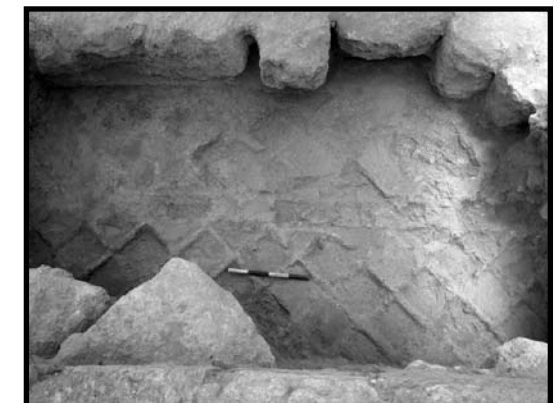
אין כל חידוש במחקרנו לגבי מערכות הספסלים. אין ביכולתנו לענות בבירור על השאלה האם מראה בית הכנסת המוכר בשטח כיום הוא תוצר של הבנייה במרד הראשון בלבד, מאחר ויש להניח כי המבנה הוסיף לשמש כבית כנסת גם בימי המרד השני, זאת מאחר ומערך הספסלים נשמר בשלמותו.

הקרבה הרבה בין אולם בית הכנסת לבין מקווה הטהרה שנחשף עוד בידי הפרנציסקנים בתחום עזרת העמודים המערבית של חצר הפריסטיל (איור 26), מצביעה על קשר הדוק בין השניים. הכניסה אל המקווה הייתה בפתח שנפרץ

בקיר החדר שהיה סמוך אל בית הכנסת מצפון והיה קשור אליו בפתח שנזכר לעיל. החדר המאולתר, שבו נמצאה ברכת טבילה מדורגת, כלל גם משטח מטויח בטיח הידראולי (לרצפת הגוף?) ומעין אמבטיה שבתחתיתה נתגלה עתה מיכל עגול (בקוטר ובגובה של 1 מ'), עם מכסה, ששימש ככל הנראה כ"אוצר". מקווה טהרה נוסף נחשף על ידי המשלחת עוד בשנת 1975 למרגלות המגדל המזרחי העגול, בקצה השני של החצר הפריסטילית, וגם לצדו נחשף מתקן עם "אוצר" המצוי מתחת לברכה זעירה. ייתכן שלמתקנים אלו מכוונים דברי התוספתא: "שתי מטהרות זו על גבי זו, נוטל את הפקק מבנתים ומשיקן, ומחזיר את הפקק למקומו" (תוספתא, עירובין ח, ח [מהדורת ליברמן, עמ' 133]).

איור 26: מקווה הטהרה לצד פתח בית הכנסת

איור 25: דפוס של מרצפות אופוס-סקטילה מימי הורדוס שנמצא בבדיקה תחת הספסל הצפוני בבית הכנסת

